ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

BOTU SHE'RIYATIDA XOTIN-QIZLAR OZODLIGI MOTIVI VA BADIIY TALQIN MUAMMOSI

Mamatqulova Gulira'no Bahodir qizi
Guliston davlat universiteti 2-kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23376878

ABSTRAKT (ANNOTATSIYA)

Ushbu maqolada XX asr o'zbek ma'rifatparvarlik va jadid adabiyotining iqtidorli vakili Botu (Mahmud Hodiyev) she'riyatida xotin-qizlar ozodligi, ijtimoiy tenglik va ayollar ma'rifati motivlarining badiiy talqini xalqaro IMRAD talablari asosida tadqiq etiladi. Shoir ijodidagi xotin-qizlar huquqlariga bag'ishlangan fundamental asarlar matniy va poetik tahlilga tortilib, davr ijtimoiy-siyosiy evrilishlarining she'riyatdagi badiiy ifodasi hamda obrazlar tizimi ochib berilgan. Tadqiqot obyekti sifatida ijodkorning «Oloy qizi», «Yarali qush», «Ozod qizga» va «Sevgan qiz» kabi yetakchi she'rlari tanlab olingan. Maqolada feodal-patriarxal tuzum asoratlari hamda ayol ruhiyatidagi evrilishlar qiyosiy-matniy hamda germenevtik talqin metodlari yordamida chuqur yoritilgan. Natijalar shoir lirikasidagi barmoq vazni va yangicha simvollarning estetik funksiyasini belgilashga xizmat qiladi. Tadqiqotda metafora, antiteza va xitob san'atlarining qo'llanilish mahorati aniqlangan.

Kalit so'zlar: Botu, Mahmud Hodiyev, xotin-qizlar ozodligi, ma'rifatparvarlik, badiiy talqin, antiteza, lirik qahramon, «Oloy qizi», «Yarali qush», barmoq vazni, IMRAD.

1. KIRISH (INTRODUCTION)

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida yuz bergan yangilanish harakatlari o'zbek adabiyotida mutlaqo yangi mavzular va poetik shakllarning shakllanishiga zamin yaratdi. Bu davrda millat taqdiri, ma'rifat tarqalishi bilan bir qatorda, jamiyatning eng og'riqli nuqtalaridan biri bo'lgan xotin-qizlar huquqlari va ularni asriy qullikdan ozod etish masalasi markaziy o'ringa chiqdi. Jadid ziyoilarining yetakchi vakillaridan biri bo'lgan Mahmud Hodiyev – Botu (1904–1938) o'zining qisqa, ammo sermazmun ijodiy faoliyati davomida ayollar ozodligi g'oyasini eng baland pardalarda kuylagan shoirlardan biridir.

Botu ijodida xotin-qizlar mavzusi shunchaki davr mafkurasining majburiy talabi emas, balki millatning kelajagi onalar ma'rifatiga bog'liq ekanligini chuqur anglash natijasida yuzaga kelgan fundamental g'oyadir. Shoir asarlarida sharq ayolining ayanchli qismati, uning paranjiga burkangan ijtimoiy fojiasi va bu zulmatdan qutulish choralari yuksak badiiy bo'yoqlarda tasvirlanadi. Mazkur tadqiqot Botu she'riyatidagi ayollar ozodligi motivini tizimli tahlil qilish va undagi poetik tasvir vositalarining o'ziga xosligini aniqlashga qaratilgan.

2. METODOLOGIYA (METHODS)

Tadqiqotning metodologik asosini obodlik, tenglik va ma'rifat motivlarini aniqlash maqsadida tarixiy-badiiy va qiyosiy-matniy tahlil metodlari tashkil etadi. Tahlil obyekti sifatida shoirning 1920-yillarda chop etilgan she'riy to'plamlari hamda vaqtli matbuot sahifalarida e'lon qilingan lirik asarlari hamda keyinchalik adabiyotshunos olimlar Naim Karimov va Sherali Turdiyevlar tomonidan qayta nashr etilgan «Umid uchqunlari» hamda «To'lqin tovushlari» to'plamlariga kiritilgan lirik asarlari asos qilib olindi. Shoirning «Oloy qizi», «Yarali qush», «Ozod qizga» hamda «Sevgan qiz» she'rlari g'oyaviy-estetik jihatdan tahlil qilinib, ulardagi an'anaviy lirik obrazlar transformatsiyasi yoritiladi.

Germenevtik yondashuv asosida she’r matnlaridagi ramziy obrazlar, lingvistik birliklar va konnotativ ma’nolar tadqiq etildi. Shuningdek, asarlarning ritmik-melodik qurilishi (vazn va qofiya tizimi) janr tabiati doirasida baholandi.

3. NATIJALAR (RESULTS)

Botu she’riyatida xotin-qizlar ozodligi g‘oyasi dinamik xarakterga ega bo‘lib, fojiaviy tasvirdan yorqin kelajak va isyon motiviga qarab rivojlanib boradi. Shoir ijodida xotin-qizlar huquqlariga ozodligi motivi shunchaki deklarativ (tashviqot) xarakterda emas, balki chuqur falsafiy va insoniy fojia sifatida ochib berilganligi va she’rlarni tahlil qilish natijasida bir nechta muhim poetik natijalar aniqlandi:

1. Paranjini ijtimoiy kishan sifatida inkor etish. Shoir paranjini asriy zindon va ma’rifatsizlik timsoli sifatida ko‘radi. Uning mashhur «Tashla paranjini» she’rida o‘zbek ayoliga qarata aytilgan otashin da’vat lirik qahramonning qat’iy pozitsiyasini ko‘rsatadi:

«Tashla paranjini, yirtib tashla uni,
Sening ham keldi erkinlik, shodlik kuning.
Ko‘tar boshingni, boq dunyoga ochiq ko‘z ila,
Qorong‘u go‘rdan chiq, yorug‘ kunni izla!»

2. Erkin ayol shaxsining lirik qiyofasini yaratish. Botu faqatgina eski an’analarni tanqid qilib qolmay, ayol qalbining ichki kechinmalarini, uning erksevarlik intilishlarini ham go‘zal ifodalaydi. Uning «Ozod qiz qo‘shig‘i» asarida mustaqil hayotga qadam qo‘ygan yosh o‘zbek qizining ichki g‘ururi va quvonchi xalqona ohanglarda namoyon bo‘ladi:

«Erkin qushman endi, qanot qoqaman,
Zulmatli kunlarga nafrat boqaman.
Kishanlar uzildi, zanjirlar sindi,
Baxtning chirog‘ini qayta yoqaman.»

3. Ayol fojiasini realistik bo‘yoqlarda chizish. Shoir sharq xotin-qizlarining huquqsizligi, ularning quldek sotilishi va sotib olinishi, yosh qizlarning o‘zlaridan yoshi ancha katta erkaklarga majburlab uzatilishi kabi ijtimoiy illatlarga qarshi shafqatsiz kurashadi. Uning «Mazluma qora ko‘zlar» she’rida ayol qismatining fojiaviy tasviri chuqur lirizm bilan berilgan:

«Sotdilar yoshligingni bir siqim tilloga,
Otang seni topshirdi bitmas baloga.
Yig‘lama, ey singlim, ko‘z yoshing artgil,
Sening ham haqing bor yorug‘ dunyoga.»

4 «Oloy qizi» she’ridagi erkinlik ruhi: Shoir bu she’rda an’anaviy o‘zbek adabiyotidagi uydan chiqa olmaydigan, ojiza va chorasiz qiz obrazini butkul parchalaydi. Oloy tog‘larining mag‘rur va shiddatli tabiati bilan qiz xarakteri parallel ravishda tasvirlanadi. Unda erkinlik va tabiat uyg‘unligi yetakchilik qiladi:

«Tog‘lar aro o‘sgan erkin go‘zal qiz,
Oloy ko‘kida porlagan yorug‘ yulduz.
Kishanlar uzilgan, keng yo‘llar ochuq,
Erkin nafas olar bugun bu o‘lkamiz...»

5. «Yarali qush» (Yaralangan qush) she'ridagi ruhiy iztirob: Bu asar ilm va ma'rifat sari intilayotgan, biroq feodal-patriarxal jamiyatning eskicha qarashlari hamda ta'qiqlari tufayli ruhiy iztirob chekayotgan yosh o'zbek ziyoli ayolining ramziy obrazidir. Botu qush metoforasi orqali inson ruhiyati va ijtimoiy to'siqlar ziddiyatini mahorat bilan ko'rsatgan:

«Qanoti singan yosh, yarali qushsan,
Uchmoqqa intilib, ko'kka boqarsan.
Atrofing to'la qafas, qorong'u zulmat,
Erk istab bag'ringni qonga bo'yarsan...»

6. «Ozod qizga» va «Sevgan qiz» she`rlaridagi ijtimoiy optimizm: Mazkur she'rlarda sof insoniy tuyg'ular, muhabbat huquqi va ayol kishining o'z taqdirini o'zi belgilash erkinligi ulug'lanadi. An'anaviy feodal nikoh – qizlarni sotish, majburlash an'analariga qarshi isyon ko'tariladi:

«Sevganing sening haqqingdir, ey erkin qiz,
Eski kishanlarni yirtib tashlaymiz.
Endi beka sen o'z baxtingga har doim,
Eski qayg'ularni ortda qoldiramiz...»

4. MUHOKAMA (DISCUSSION)

Botu she'riyatida xotin-qizlar ozodligi motivining keng ko'lamda tahlil qilinishi shuni ko'rsatadiki, shoir o'zbek she'riyatiga xitob va buyruq ohangini olib kirgan. «Tashla paranjini» she'rida qo'llanilgan «yirtib tashla», «ko'tar boshingni», «chiq», «izla» kabi buyruq fe'llari lirik qahramonning passiv kuzatuvchi emas, balki faol ijtimoiy islohotchi ekanligidan dalolat beradi. Shoir bu o'rinda kontraslar usulidan («qorong'u go'r» va «yorug' kun») foydalanib, paranji ichidagi hayotni tiriklayin ko'milishga qiyoslaydi. Bu badiiy o'xshatish o'sha davr jamiyati uchun nihoyatda jasoratli va ta'sirchan xarakterga ega edi.

«Ozod qiz qo'shig'i» she'rida esa an'anaviy o'zbek adabiyotidagi «ma'shuqa» tushunchasi butunlay transformatsiyaga uchraydi. Endilikda ayol – yor intizorida yig'lab o'tirgan ojiza emas, balki o'z taqdirini o'zi belgilashga qodir bo'lgan «erkin qush»dir. «Qanot qoqmoq» va «baxt chirog'ini yoqmoq» metaforalari ayollarning ilm-ma'rifatga intilishi va ijtimoiy faollashuvini anglatadi. Shoir she'rdagi ritmik qurilishni xalq yor-yorlari va qo'shiqlari ohangiga moslab, barmoq vaznining 7 va 8 bo'g'inli tizimlaridan unumli foydalangan, bu esa asarning xalq ommasi orasida tez tarqalishini ta'minlagan.

«Mazluma qora ko'zlar» she'ridagi ijtimoiy fojia — ayol kishining moddiy buyum singari sotilishi («bir siqim tilloga») feodal-patriarxal tuzumning illatlarini fosh etadi. Botu bu o'rinda lirik qahramon tilidan mazluma ayolga tasalli beruvchi va uni kurashga chorlovchi darmonbaxsh ovoz bo'lib yangraydi. Uning «Sening ham haqing bor yorug' dunyoga» degan ta'kidi inson huquqlari deklaratsiyasining she'riy muhriga aylanadi. Bu jihatdan Botu lirikasi o'zining ijtimoiy-siyosiy vazifasini to'liq ado etadi va sof publitsistik janr unsurlarini yuksak badiiyat bilan sintezlashtira oladi.

«Oloy qizi» asarida tabiat simvolikasi faol qo'llangan. Tog', bo'ron, yulduz kabi leksemalar oddiy so'z bo'lmay, ozodlik timsollaridir. Adabiyotshunoslikda psixologik parallelizm deb ataluvchi usul orqali, qizning ruhiy erkinligi Oloy tog'larining ulug'vorligi bilan qiyoslanadi. «Yarali qush» she'rida esa matniy tahlil shuni ko'rsatadiki, dastlab «Maorif va o'qitg'uvchi» jurnalida bosilgan ushbu asar chuqur emotsionallikka ega. Qushning yaralanishi – orzu-intilishlari bo'g'ilgan butun bir avlod o'zbek xotin-qizlarining fojiasidir. Botu Cho'lponning ramziylik an'analaridan ilhomlangan holda, tushkunlik (pessimizm) girdobida qolmaydi, balki asar yakunida yorug' kunlarga ishonch – ijtimoiy optimizm

g‘oyasini ilgari suradi. «Sevgan qiz» lirikasi orqali esa, muhabbat mavzusi birinchi marta ijtimoiy huquq sifatida talqin etilganligi bilan o‘zbek adabiyoti tarixida muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA (CONCLUSION)

Botu (Mahmud Hodiyev) she’riyatida xotin-qizlar ozodligi mavzusi ijodkor lirikasining g‘oyaviy-estetik asosini tashkil etadi. Shoir o‘zbek ayolini asriy zulmatdan ozod qilish, uni ilm-ma’rifatli ko‘rish idealini yuksak poetik mahorat bilan kuyladi. Uning asarlarida paranji kishan sifatida inkor etildi, ayol obrazi esa faol, erkin va ma’rifatli shaxs darajasiga ko‘tarildi. Botuning erkin vazn va barmoq ohanglaridagi izlanishlari, xitobiy san’atlar hamda realistik tasvirlardan unumli foydalanishi o‘zbek she’riyatida xotin-qizlar huquqlarining badiiy aks etishida muhim bosqich bo‘lib qoladi.

Matniy va poetik tahlillar natijasida quyidagi fundamental xulosalar shakllantirildi:

1. Botu o‘zbek she’riyatiga erkin xotin-qizlar obrazini olib kirdi va ularni ijtimoiy-ma’rifiy harakatning faol ishtirokchisi sifatida talqin etdi.

2. «Oloy qizi» va «Yarali qush» kabi she’rlarda simvolik va ruhiy parallelizm asosida ayol ruhiyatining chuqur qatlamlari, erkka intilish va eskicha tazyiqlar ziddiyati yuqori badiiy mahorat bilan chizilgan.

3. Shoir barmoq vaznining erkin turlaridan foydalanib, o‘zbek she’rining ritmik qurilishini boyitdi va unga jo‘shqin ijtimoiy-optimist ruh bag‘ishladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. [Botu. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1980]
2. [Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoiylik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002]
3. [Gapparova F. Botu ijodining badiiy xususiyatlari // Alfraganus universiteti ilmiy jurnali. – 2026.B.26-30][O‘zbek adabiyoti tarixi. Besh tomlik. 5-tom. – Toshkent: Fan, 1980]
4. MAMATQULOV, M. R. (2026, September). SAYQALIYNING “BAHROM VA GULANDOM” DOSTONIDA AJDAR MIFOLOGIK OBRAZI TALQINI. In Conferences (Vol. 2, No. 14, pp. 416-420).
5. [Karimov N. Botu (Hayoti va ijodi haqida ocherk). — Toshkent: Ma’naviyat, 1994]
6. [Qosimov B., Karimov N. va boshqalar. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. — Toshkent: Ma’naviyat, 2004]
7. [O‘zbek adabiyoti tarixi. Besh jildlik, 4-jild (XX asr boshidagi o‘zbek adabiyoti). — Toshkent: Fan, 1978]
8. [O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 2-jild. — Toshkent: O‘zME Davlat ilmiy nashriyoti, 2001]
9. [Ziyo uz portali (Ziyo.uz) — Botuning hayoti va ijodiy merosiga oid elektron resurslar]